

*Інститут Кеннана
Київський проект*

*Національний університет “Києво-Могилянська
Академія”
Центр досліджень національної безпеки*

Семінар: Quo vadis, Україно?
*(Проблеми формування лівого центру після президентських
виборів 1999 р.)*

Семінар та його видання стали можливими завдяки фінансовій підтримці Бюро у справах освіти і культури Державного Департаменту США.

Семінар здійснено в рамках традиційних семінарів, започаткованих в Україні Інститутом Кеннана для випускників американських програм наукового обміну та українських вчених в галузі соціальних і гуманітарних наук

ОЛЕКСІЙ ГАРАНЬ (директор Центру досліджень національної безпеки, професор кафедри "політології" НаУКМА, випускник програми "Фулбрайт")

Тема цієї зустрічі сформульована як "Quo vadis, Україно?", і ми спочатку сформулювали її досить широко, а в процесі підготовки семінару вирішили сконцентруватися над вужчими аспектами. А саме - над формуванням лівого центру.

Ми запросили до цієї зустрічі тих людей, які мають певне відношення, пряме чи опосередковане, до соціал-демократичної ідеї і до формування соціал-демократії в Україні.

Отже, я хочу зараз запропонувати порядок денний нашої роботи. Як ми планували, відкривають цю зустріч із вступними доповідями ваш покірний слуга і Микола Рябчук, який не належить до соціал-демократії, але погляд якого з ліберальних позицій буде вельми корисним при обговоренні цієї теми. Далі із своїм баченням даної проблематики виступлять відомі вам Мирослав Попович, Валерій Хмелько, Володимир Кізіма, Олександр Пасхавер.

На нашій зустрічі присутній голова Київського представництва Фонду Фрідріха Еберта пан Вінфрід Шнайдер-Детерс, який багато робить для підтримки різноманітних проектів і який також безпосередньо зацікавлений і в нашій дискусії, і в її результатах.

Отже, дозвольте поділитися з вами діякими думками і, по можливості, окреслити ті проблеми, які, на мою думку, варто було б обговорити в ході нашої сьогоднішньої зустрічі.

Якщо подивитися на результати і на ту ситуацію, що склалася після виборів, то, як на мене, тактика Президента в цілому в нинішній кампанії виправдалася. Нас змусили грати за схемою, яка була відпрацьована в президентській адміністрації, і в результаті цього так звана "третя сила" в ході президентських виборів не постала. Перспективи, як мені здається, на майбутнє досить сумні, оскільки нас чекає олігархізація і, власне, постає питання, що цьому можна протиставити.

Є різні думки. Деято вважає, що за нинішніх умов необхідне формування якогось широкого руху на загальніх демократичних засадах, з такими принципами, як, скажімо, демократія, рух до Європи і протидія олігархізації. Інші вважають, що все-таки необхідно зосередити зусилля на структуруванні ідеологічного спектра сучасної України, тобто мати чітко окреслений лівий і правий центри. У ході нашої дискусії ми можемо обговорити питання найперспективнішого розвитку подій.

Безумовно, ніша для постання потужної лівоцентристської соціал-демократичної структури існує. І можна говорити, що ця ніша ще не заповнена. Загальновідомо, що так звані об'єднані соціал-демократи значною мірою лишаються соціал-демократами лише за назвою, і, як на мене, одна з основних проблем для майбутнього соціал-демократичного руху в Україні якраз полягає в тому, що діяльність СДПУ(о) тепер і протягом найближчого часу може значною мірою дискредитувати саму ідею соціал-демократії. Хоч ми знаємо і європейський досвід: наприклад, у Португалії також були і соціал-демократична, і соціалістична партії. Соціалістична партія насправді була соціал-демократичною, а так звана соціал-демократична обстоювала праві цінності, і це не зашкодило діяльності соціалістів. Але це європейські умови, у нас ситуація може бути складнішою, оскільки політичний спектр ще не є де-факто структурованим. Я не спиняємуся тут на діяльності тих невеликих соціал-демократичних партій, що існують у нас в Україні, у нас є представники цих партій, можливо, вони висловляться в ході дискусії. Я хотів би поговорити про діяльність двох політичних сил з огляду на формування лівого центру, а саме комуністичної і соціалістичної партій.

Є така думка, що без участі принаймні частини комуністичної партії формування потужного лівого центру в Україні неможливе, і оскільки саме комуністична партія є найпотужнішою силою на лівому фланзі, саме від її позиції і залежатиме переструктурування на цьому фланзі. Вибори показали, що комуністична партія відіграватиме достатньо важливу і певною мірою позитивну роль - у тому розумінні, що саме комуністична партія виступатиме як протидія існуючим тенденціям до олігархізації. Під час останніх виборів окреслилася тенденція до авторитарних дій з боку виконавчої влади, і в цьому сенсі діяльність комуністичної партії може бути певною противагою. Але далі постає питання про те, які висновки зробить компартія з цих виборів. На останньому пленумі Центрального Комітету Компартії України 4 грудня 1999 р. лідери компартії визнавали ті серйозні проблеми, які пов'язані із соціальною базою партії, а саме: комуністична партія не має належної підтримки з боку робітників, інтелігенції, молоді і, більше того, з боку так званого "червоного директорату". Це цікавий момент - лідери комуністів визнають, що зараз вони не можуть розраховувати на підтримку "червоного директорату". Отже, з одного боку, це реалістичне усвідомлення тих змін, що відбулися в країні. З іншого боку, в матеріалах цього пленуму ми бачимо ряд моментів, які свідчать про те, що така еволюція й усвідомлення реальної ситуації ще не набрали сили. Про що йдеться? А йдеться про висновок, що, мовляв, конституційним шляхом комуністична партія не зможе забезпечити виконання своїх програмних вимог. Звідси,

власне, і постає питання: а як же збираються діяти комуністи - неконституційними засобами? Крім цього, якщо ми подивимося на матеріали, які друкаються в газеті "Комуніст" вже після виборів, то помітимо, що обговорюються навіть не варіанти еволюції до лівого центру, а питання, що тією чи іншою мірою пов'язані з реанімацією ортодоксальних думок. Зокрема, друкаються матеріали про позитивну роль Сталіна в історії Радянського Союзу. Це, звичайно, насторожує. Насторожує і відверта критика соціалістичної партії. Тобто тут ми бачимо, скоріше, якусь стагнацію, а не рух до лівого центру.

Як же далі розвиватимуться події? Ряд аналітиків вважає, що всередині комуністичної партії, якщо не найближчим часом, то через кілька років може відбутися розкол і, власне, з цим розколом і пов'язуються надії на можливий рух до соціал-демократії. Хоч питання в тому, які сили і хто може очолити такий рух до лівого центру у комуністичній партії. Поки що це питання лишається неясним, і компартія продовжує виступати як достатньо монолітна й дисциплінована структура. Власне, це питання, яке ми також можемо з вами обговорити, - насільки реалістичними є сподівання на те, що всередині комуністичної партії викристалізується більш pragmatичне крило.

Що стосується соціалістичної партії. Ми з вами спостерігали під час виборчої кампанії коливання Мороза то вліво, то вправо, і, звичайно, це не додало авторитету ні лідерові, ні самій соцпартії. Якщо ми звернемося до аналізу результатів виборів, то, знову ж таки, можемо побачити як зважені оцінки, так і доволі некритичні думки. Що я маю на увазі? Зокрема, на засіданні Політвиконкому СПУ 20 листопада йшлося про те, що соціалістична партія мала найсильнішу й найкращу виборчу команду на нинішніх виборах. Я думаю, реальність показала, що це не так, якраз соцпартії не вдалося створити досить широкого фронту й об'єднати різні політичні сили навколо свого лідера.

Як на мене, нереалістичною і невдалою була пропозиція надати можливість соціалістам покерувати в одній з областей - там, де Мороз здобув більшість у першому турі. По-перше, на мою думку, це нереально з огляду на те, що нинішня виконавча влада на це не піде, а по-друге, навіть якби виконавча влада на це погодилася, побудувати соціалізм в окремо взятій області за даних умов неможливо, і це б тільки дискредитувало соцпартію.

З іншого боку, проголошено, що соціалістична партія в процесі підготовки до свого з'їзду, який відбудеться у травні наступного року, має підготувати нову редакцію своєї програми. Якщо ми звернемося до дискусії, яка розгорнулася на сторінках газети "Товариш", то побачимо, що фактично визнається можливість еволюції до лівої соціал-демократії. Ще точаться суперечки щодо

термінів, але рух окреслений. Усе-таки це рух до соціал-демократії. Соцпартія прагне встановити тісніші зв'язки із Соцінтерном. Це також мені здається дуже важливим, і зрозуміло, що соцпартія не отримає одразу місце повноправного учасника, але навіть якщо вона отримає статус спостерігача в Соцінтерні, це також стане потужним чинником, який впливатиме на її подальшу еволюцію.

Але і тут соцпартія може зіткнутися з цілим рядом проблем. Ці проблеми можуть бути пов'язані з відокремленням лівого крила цієї партії або навіть з можливим розколом. Такою, зокрема, є позиція Арестова, який очолює Київську організацію соцпартії. Це один з небезпечних моментів. Якщо соцпартія справді рухатиметься до соціал-демократії і майбутній з'їзд прийме нову редакцію програми, яка легітимізує цей рух, то не виключено, що ліве крило цієї партії може відколотися.

Що робити в цій ситуації тим колам, які симпатизують соціал-демократії? У будь-якому випадку необхідне постання в Україні чітко окреслених лівого і правого центрів, для того щоб політичний спектр був структурованим. Ми обговорювали цю проблему в попередніх неформальних дебатах з Мирославом Поповичем і з Валерієм Хмельком. Ішлося, зокрема, про те, що недостатньо опрацьовані теоретичні аспекти були однією з проблем на етапі становлення соціал-демократії ще в 1990-1991 роках. Я думаю, що це дуже важливий напрямок, на який треба звернути увагу, хоч я особисто вважаю, що слід думати не лише про ідеологію, а й про конкретні прагматичні кроки, пов'язані з майбутніми парламентськими виборами. Скажімо, чи зможе якесь нове об'єднання соціал-демократів, або існуюча соціал-демократична партія, за винятком СДПУ(о), реально подолати чотиривідсотковий бар'єр на майбутніх виборах. А якщо ні, якою мусить бути тактика? Чи, скажімо, соцпартія сама йтиме на майбутні вибори, чи вона все-таки може спробувати створити навколо себе коаліцію за участю інших соціал-демократичних організацій або тих людей, які відомі в соціал-демократії, але формально не належать до певної партії. Тобто, скажімо, є список, який очолює Мороз. Що буде, якщо в цьому списку з'явиться, наприклад, Мирослав Попович? Це додасть голосів цьому спискові чи ні?

Мені здається, що в даний момент у соціал-демократичному середовищі не існує необхідних умов для спілкування, і не лише для вільного обміну думками, а й для вироблення конкретних пропозицій. Я маю на увазі створення не якоїсь, скажімо, нової партії, а, можливо, певної "парасолькової" структури - соціал-демократичної асоціації або соціалістичного конгресу. Тобто структури, куди входили б як представники вже існуючих соціал-демократичних партій, соцпартії, так і, можливо, ті люди, які

організаційно зараз не пов'язані із соціал-демократією, але симпатизують цій ідеї. Очевидно, можна було б обговорити питання, пов'язані з формуванням такої структури.

Що ще, на мою думку, необхідно зробити? Мабуть, добре було б мати друкований орган, де обговорювалися б не лише теоретичні, а й практичні питання соціал-демократії. Ми знаємо, що таке видання є у соцпартії - теоретичний журнал "Вибір". Дуже цікавий журнал, але все-таки це журнал партійний. Зважаючи на необхідність об'єднання сил, які знаходяться в різних партіях, у різних організаціях, можливо, добре було б мати такий журнал (для початку - щоквартальник), котрий де-факто був би соціал-демократичним, але не прив'язаним до якоїсь партії. Він міг би стати форумом для вільної дискусії і об'єднання всіх тих, хто симпатизує соціал-демократичній і, ширше, соціалістичній ідеї. Адже ми знаємо, що, наприклад, у лейбористській партії Великобританії є представники і троцкістських поглядів, і ультралівих, тобто на сторінках такого журналу могли б дискутувати представники різних течій лівого напрямку, у тому числі комуністичної.

МИКОЛА РЯБЧУК (*відповідальний секретар журналу "Критика", випускник програми Інституту Кеннана*)

Я відразу відповім на риторичне запитання Олексія Гараня щодо можливого включення до списку соціалістів Мирослава Поповича. Я думаю, що цього б ніхто й не помітив, може, тисяча якихось інтелектуалів і зауважила б, а для населення це не мало б ніякого значення. Або треба писати в списку, що це той самий Попович, який на телебаченні готує сніданки, - це добра ідея.

Зовсім недавно ми¹ в добром товаристві з Володимиром Полохалом, Миколою Томенком і з присутнім тут Володимиром Куликом обговорювали це саме питання "Quo vadis?" у Варшаві. Ми всі люди дуже різні і практично майже не спілкуємося один з одним, але всі названі вище персонажі говорили те саме, і говорили досить пессимістично. Прогнози були вкрай невтішними, після чого котрийсь із присутніх у залі секретарів посольства обурено сказав, що тільки сліпий може не бачити позитивних змін.

Мабуть, я оптиміст, але оптиміст український. А український оптимізм полягає в тому, що український оптиміст вважає, що буде погано, а український пессиміст каже "ні, буде ще гірше". Так от, я як оптиміст кажу, що буде просто погано.

Отже, зараз дуже легко бути пророком, тому що все, що ти скажеш у своїх прогнозах поганого, збувається з дуже великою ймовірністю, тому бути професіоналом тут не важко. Важко запропонувати щось конкретне. Я ще в 1992 році мав необачність

надрукувати статтю під назвою “Авторитаризм з людським обличчям”. Якось її тоді сприйняли без розуміння, навіть із здивуванням, я від багатьох друзів чув абсолютно несхвалальні відгуки, а на лекції в Мюнхені мені навіть порадили перекладати “партію влади” не як “party of authorities”, а “party of power”, щоб не було ніяких небажаних аллюзій до авторитаризму. Мовляв, це й так компрометує українську владу, український уряд. А тим не менше мій аргумент був досить простий. Він полягав і полягає в тому, що ніякої демократії тут ніколи не було, немає і найближчим часом не буде, а те, що ми називаємо демократією, має стільки ж спільногого з демократією, скільки наша економіка з ринковою економікою. Отже, те, про що я говорив у 1992 році і готовий підтвердити і сьогодні, полягає в тому, що відбулося тимчасове певне послаблення авторитарного радянського режиму. У 1991 році старий центр влади розвалився, розбився, так би мовити, на осколки, які виникли в різних місцях, у різних регіонах, у різних економічних галузях. Таким чином, тимчасово існував певний баланс різних влад, така собі феодальна демократія, коли жодний феодальний “центрік” не був достатньо сильним, щоб захопити центральну владу. І завдяки цьому існувала певна видимість демократичності устрою, в якому ми жили.

Я думаю, що починати треба від Павла Лазаренка. Лазаренко є знаковою фігурою в цій історії, тому що з цього моменту починається консолідація старої номенклатурної влади. Тільки тепер ми називаємо її олігархією, колись називали номенклатурою. Павло Іванович - знакова фігура в тому розумінні, що він, з одного боку, показав небезпеку децентралізації влади, тобто показав, що може зробити сильний олігарх, вийшовши з-під контролю, а з іншого боку, його усунення, я думаю, стало доброю науковою для всіх інших олігархів. Більше того, воно великою мірою привело до їх консолідації. Я думаю, що ці хлопці робитимуть і через 5 років, і через 25 те саме, що вони робили цього року. Тобто вирішуватимуть між собою, хто має виграти, і здійснюватимуть цей процес зовні за всіма демократичними процедурами, за всіма демократичними ритуалами. Зверніть увагу, що така влада - є авторитарна, вона не є тоталітарною. Вона не має якоїсь певної ідеології і навряд чи матиме в наших українських умовах. Вона характеризується тим, що використовує мінімум насильства. Вона ніколи не буде занадто фальсифікувати вибори - лише настільки, наскільки це потрібно для утримання влади, ніколи не йтиме на якісь страшні репресії чи кровопролиття, а лише діятиме так, як це треба для утримання влади.

Головне, що, на мою думку, відрізняє демократичний устрій від тоталітарного - це можливість зміни верховної влади демократичними методами. Я думаю, що в нас такої можливості, скажімо, від 1994, а точніше, від 1999 року, просто не існує. У нас її і не буде, як її вже давно немає в Білорусі і, мабуть, уже не буде тепер і

в Росії з наступного року. Це якраз і є головна прикмета цього політичного режиму. Мене дуже зворушують усі ці повідомлення західних агенцій і висновки експертів, які кажуть: "Ну так, звичайно, під час передвиборної кампанії були певні порушення, вона велася не зовсім чесними методами. Так, усе це було прогано і навіть ганебно, але ж самі вибори були майже чистими, практично без якихось суттєвих порушень". Колеги, я хочу вам нагадати, що в радянські часи самі вибори були майже чистими, там також практично ніяких підтасовок не робилося, вони були майже ідеальними. А все інше - ви знаєте, які це були вибори.

У країні, яка тривалий час не мала стійких демократичних традицій, не мала громадянського суспільства, у такій країні преса, очевидно, легко може маніпулювати свідомістю населення. Ви всі це бачили в 1991 році, коли весняний референдум дав єдиний результат, а осінній - зовсім інший. Не тому, що змінилися настрої національності, а тому, що влада захотіла саме такого результату. Ви пам'ятаєте, що в березні проти так званої "оновленої федерації" голосувала приблизно третина населення, і в грудні проти комуністичного кандидата в президенти чи номенклатурного кандидата голосувала також третина населення. Ось вам і ядро громадянського суспільства, ще не сформованого, і ядро ще не сформованої української нації. Решта населення - це надзвичайно аморфна маса, якою дуже легко маніпулювати.

Ось проводиться опитування громадської думки, запитують людей як вони ставляться до перспективи відновлення "Союзу братніх народів" чи якогось там іншого союзу, і дві третини кажуть, що вони "за". Тим самим людям задають подібне запитання - чи згодні вони, щоб Україна попри всі труднощі залишалася незалежною, і дві третини відповідають: "Так, ми згодні". Це означає, очевидно, що третина в одній групі і третина в другій - це різні люди, але друга третина - це мусить бути ті самі люди. Тобто це є ознакою тієї самої роздвоєної свідомості, яку так гарно описують наші соціологи, зокрема Євген Головаха. Ясна річ, маючи таке населення, в принципі утримувати владу не складно. Я зараз найбільше боюся, що влада піде шляхом безкінечних референдумів, на яких можна добитися будь-якого результату. Я вас запевняю, що якщо ми станемо на шлях цих референдумів, ми матимемо те, що в Узбекистані, в Білорусі, в інших наших "братніх країнах".

Які позитивні висновки можна зробити з того, що відбувається? Можливо, єдиний позитивний результат виборів - це певне протверезіння. По-перше, це добрий урок для наших правих, націонал-демократичних сил, але це також протверезіння в цьому таборі щодо самої ідеї народу і щодо самого концепту народу. На жаль, це народницька, романтична віра в те, що народ непогрішимий, непомильний, не кажучи вже про те, який він

працьовитий, співучий і т.д. Вона домінує у нас ось уже майже 200 років, і дуже важко цю віру похитнути! Ніхто не знає, що таке народ, ніхто не може пояснити, що воно таке. Очевидно, не ті люди, які товчуться в метро... Це якийсь ідеальний симбіол, але всі до нього звертаються, всі його люблять, усі клянуться його ім'ям.

Чого ми можемо сподіватися в майбутньому? Як я вже казав, авторитарний режим може існувати дуже довго і допровадити його до змін важко, скоріше за все, зміни можуть початися згори. Як ви пам'ятаєте, в Радянському Союзі зміни започаткували правляча номенклатура: Вона їх започаткувала тому, що сама система перестала задовольняти зростаючі потреби цієї владної правлячої кasti. Номенклатурники нібито мали все, але вони не могли вільно вивезти свої капітали за кордон, не могли послати своїх дітей до Гарварду чи Оксфорду і т.д.

Мабуть, і в нас, якщо почнеться якісь політичні зміни, то тільки тоді, коли сама система перестане задовольняти зростаючі потреби нашої олігархії. Коли це може статися? Поки що ця система цілком влаштовує політичну касту, що є при владі, а зміни можуть відбутися лише тоді, коли країна далі занепадатиме і коли ресурси настільки зменшаться, що вже не зможуть прогодувати того велетенського монстра, який домінує в країні. Тобто це може статися внаслідок подальшого погіршення економічного становища і, очевидно, внаслідок припинення західної допомоги, подачі цієї "наркотичної сировини" через голку економічних, фінансових позик. Це, власне, той поштовх, який може спричинити якісь зміни.

Попереду нічого втішного я не бачу, хоч, безумовно, якийсь тиск знизу буде, але цей тиск не буде суттєвим. По-перше, тому, що всі наші політичні сили є занадто маргінальними і невпливовими, скажімо так. Мені якось і не хочеться говорити всерйоз про соціал-демократичні партії, про інші партії, навіть про Рух. Є партія влади, яка безпартійна і безідеологічна, і є декоративна комуністична партія, яку будуть штучно підтримувати, щоб вона, не дай Боже, не занепала, бо мусить бути та єдина опозиція, в якій партія влади зацікавлена. Всі інші політичні сили, навіть якщо вони намагатимуться структуруватися, методом батога і пряника нейтралізовуватимуться. Це, звичайно, не означає, що треба опускати руки і нічого не робити. В країнах на зразок нашої, де, як я вже казав, немає структурованого громадянського суспільства і немає сформованої нації, очевидно, немає і громадянської ідеології, яка б могла мобілізувати, консолідовувати населення навколо певних партійних програм, ідей тощо. Таку функцію могли б виконувати найпримітивніша комуністична ідеологія, а також націоналістична, бо вона також проста й зрозуміла. У деяких країнах за певних умов це могла б бути ідеологія, основана на якісь одній релігії, що, знòву ж таки, в Україні є малореальним.

Тобто це ті ідеології, які тяжіють до суспільства, яке ще не має сформованих громадянських цінностей, навичок і т.д. Усі ці ідеології в Україні є, але вони нездатні до об'єднання через цілий ряд обставин. Можливо, якась спроба, якийсь натяк на це були зроблені, скажімо, в рамках так званої "канівської четвірки", але ви знаєте, чим цей експеримент скінчився. У будь-якому випадку ця перспектива теоретично існує і вона може мати певний шанс, може стати основою для створення, скажімо, не партії, а якогось блоку! Прікм того, ще залишається невелика надія на те, що все-таки внаслідок певних змін у системі освіти, змінюватиметься освітній ценз населення, його політична грамотність. Це невеликий щанс, але він можливий. Можуть бути якісь зміни всередині правлячих еліт. Тобто цілком можливо, що в умовах стрімкого падіння фінансових, сировинних та інших ресурсів може розпочатися серйозна боротьба всередині цієї начебто консолідованої і монолітної партії влади. Це в свою чергу за певних умов, як наслідок вияву певного невдоволення знизу, може винести на поверхню політичного життя реформаторські сили молодого покоління.

МИРОСЛАВ ПОПОВИЧ (член-кореспондент НАН України, зав. відділу Інституту філософії НАН України)

Я, по-перше, хочу висловити свою незгоду з паном Рябчуком. Його помилка полягає в тому, що він вважає, що він оптиміст, насправді він є яскравим прикладом українського пессиміста, бо він усе-таки намалював дуже невеселу картину. Я в такому випадку не просто оптиміст, а патологічний оптиміст. Друге зауваження - щодо моєї появі в тому списку, про який говорив Олексій Гарань. Я думаю, скоріше Олександр Олександрович Мороз з'явиться у мене в програмі "Сніданок з 1+1", ніж я з'явлюся в його виборчому списку.

До цих проблем, які сьогодні були перелічені, можна підходити з двох боків. Консервативний підхід - це є погляд з точки зору історії і пояснення, як усе склалося. Це характерно для всіх консерваторів, назначає Карл Мангайм у своїй близкучій розвідці про консерватизм.

Ліберально-демократичний підхід - це підхід з точки зору принципів і, будемо говорити, з точки зору можливостей або майбутнього. Я думаю, що у соціал-демократії поєднуються обидва підходи, оскільки історія свідчить, що там були люди, які мали якісь консервативні ідеали, як, скажімо, Франсуа Міттеран, який пройшов навіть крізь Віши, і люди, які були супо-лібералами і супо-романтиками майбутнього. Це був насамперед Леонард Нельсон і група його однодумців, та учнів, які фактично створювали Годесберзьку програму німецької соціал-демократії.

Так от, я насамперед не хотів би виходити з історії, але все-таки однієї історичної деталі я торкнуся. Серпневий переворот 1991 р. планувався незадовго до підписання союзного договору і напередодні останнього з'їзду КПРС, який готувався з суто соціал-демократичною програмою. І це було тоді цілком можливим, бо Горбачов, зрештою, здався і вирішив піти на розрив, після чого комуністичну партію вже можна було поховати, і планувалася програма суто соціал-демократичного типу. Це все було, але подальший розвиток був обірваний спробою путчу.

Сьогодні майже у всіх країнах східного постсоціалістичного простору слово "соціаліст" сприймається як лайка чи щось таке сороміцьке, від чого треба червоніти. За винятком Польщі й Угорщини - двох країн, де продуктивні сили вирвалися, зрештою, вже на такий рівень, що їх можна вважати максимально близькими до Заходу. І не останню роль зіграла та обставина, що там процес розвитку соціал-демократичних елементів у рамках старої компартії практично майже завершився, бо Кvasnevskyj - це колишній редактор "Штандарта Молодих". Ви уявляєте собі щось подібне, скажімо, щоб колишній редактор "Комсомолки" вийшов на такі позиції. А угорська компартія була зовсім іншою, ніж болгарська компартія, я вже не кажу про компартію України, а Кадар - це зовсім не Щербицький. Таким чином, колишній міністр закордонних справ комуністичної Угорщини недавно був в останньому уряді прем'єр-міністром, і про якусь люстрацію в Угорщині немає і мови.

З цієї точки зору давайте подивимося на російську перспективу. Росія в цьому відношенні більше "просунута", як кажуть, ніж Україна. У Росії є Москва і Петербург, це щось зовсім інше, ніж уся Росія. Росія в цілому, мабуть, являє собою більш сумну картину, ніж Україна. Але московські кола в цьому відношенні цікавіші. Фактично сьогодні після виборів у Росії ми маємо дві партії європейського рівня, європейської орієнтації. Це - Союз правих сил і партія Явлінського, бо ви самі розумієте, що таке сьогодні Російська компартія, Зюганов. Це навіть не горбачовська партія. Сьогоднішні маневри комуністів - це просто паразитування на тому нещасті, яке спіткало нас усіх і особливо Росію в процесі так званої трансформації. Що стосується перемоги "групи Шойгу", чи "путінської групи", - це трагедія Росії. Це - партія війни, партія агресивного шовінізму. Якби сказали, що "будемо за Єльцина голосувати, за сім'ю", то, безумовно, вони б "кісток не зібрали", а зараз у такій же ситуації комуністи. ОВР - Лужков, Примаков - це проміжна номенклатурна група. Партія Явлінського говорила не устами самого Явлінського, а устами Степашіна, що їхня партія - партія соціал-демократичного типу. Наскільки вона соціал-демократична - нам залишається лише гадати.

Отже, що ми маємо у тій частині спектра, який відповідав би якоюсь мірою Явлінському? Ми взагалі нічого не маємо. Ми не маємо таких партій європейського типу - правих і лівих, які є сьогодні в Росії. Я не хочу говорити нічого образливого на адресу інших партій, але, скажімо, після "приватизації" Соціал-демократичної партії (об'єднаної) вона стала цілком іншою політичною партією. Вона, безумовно, пройде чотиривідсотковий бар'єр. Але сьогодні вона зовсім інша, вона мені незрозуміла. Які в ній контури?

Що ж до інших груп, то вони сьогодні мають менший вплив, хоч не можна недобоцінювати ентузіазму і працездатності багатьох із них, і прекрасна література часом виходить з-під пера цих партійних публіцистів. Але що стосується соціалістичної партії, я знову ж таки не беруся давати якихось оцінок. Сказав би тільки, що, на мій погляд, певна непослідовність Олександра Олександровича, якого я особисто поважаю і як людину, і як політичного діяча, - ця непослідовність йому ще дуже зашкодить. Я не знаю, як можна було піти до "канівської четвірки", це була очевидна помилка. Я не знаю, де писався цей сценарій, але що це було запрограмовано з самого початку і що цей герць дискредітував усіх його учасників - для мене немає ніякого сумніву.

У цієї партії є свій електорат, вона даремно боялася вийти з відкритим забралом, даремно чіплялася за якесь комуністичне лахміття, вибачте на слові, тому що це не була цілісна комуністична ідеологія. Я читав і газету "Товарищ", і журнал "Вибір". Мені здається, що це органи не лише двох, а навіть і більшої кількості партій. В усякому разі той, хто знайомиться із соціалістичною партією за газетою "Товарищ", ніколи не вгадає, чия це газета.

Отже, повертаючись до російського прикладу, думаю, що та ситуація, в яку потрапив блок "Яблуко", - це також не ситуація лівої, соціал-демократичної частини російського політикуму. Це поки що інтелігентська група, що ще диво, що вони сьогодні щось мають, тому що великих політичних партій не можуть бути групами інтелігентів. А ці ліберально-буржуазні угруповання, такі як "Яблуко", Союз правих сил і різного роду ліберали, вони можуть претендувати тільки на буферну роль. Це партія Геншера-Кінкеля в Німеччині. Повинен бути великий масовий рух. Він може бути або правоконсервативним, або соціал-демократичним, іншого не буває. Інакше може бути тільки в США і то тільки тому, що там усі старавно приховують своє політичне обличчя.

Тому мені здається, що у нас попереду період суто літературного розвитку, період оцінки того, що є, з позицій того, що має бути. Думаю, що та основна ідея, яку висунув Олексій Гарань, ідея створення журналу, можливо, була б практично найцікавішою. Це не мусить бути абсолютно партійний журнал. Якби ми зуміли

створити інтелектуальну атмосферу навколо ідеї, я б сказав лівого характеру, то це дало б набагато більше, ніж десятки окремих партійних угод.

ВАЛЕРІЙ ХМЕЛЬКО (*Президент Київського міжнародного інституту соціології, зав. кафедри соціології НаУКМА*)

Я хотів би висловитися не як соціолог, про це я скажу трохи пізніше, а як людина, яка якоюсь мірою була причетна до спроб створити соціал-демократичний осередок у 1990 р. Олександр Яковлев, колишній член Політбюро ЦК КПРС, 16 серпня, за декілька днів до путчу, говорив з такою впевненістю, мовляв, "хлопці, ви працюйте і майте на увазі, що соціал-демократичні перетворення вже не за горами". Після того через 3 дні стався путч, і мені було незрозуміло взагалі про що йдеться. Подумалося: чому ж на відміну від балтійських країн, від наших західних сусідів, які були в колишньому радянському таборі, тут соціал-демократія не склалася? Я думаю, що ті, хто намагався тоді виробити демократичну противагу в доні тієї компартії, чіткого розуміння щодо необхідності розгортання саме соціал-демократичного напрямку ще не мали. Тобто воно було, тому що 74 відсотки під час опитування, яке ми провели серед тих, хто був за створення партії на засадах "Демократичної платформи" в колишній КПУ, висловлювалися саме за партією соціал-демократичного спрямування. Але значна частина тих самих членів, які тоді були депутатами Верховної Ради, починаючи з Гриньова і Ємця та деякі інші - вони все-таки були більше за ліберально-демократичний підхід. Вони вважали, що ще не настав час соціал-демократії, що це буде значно пізніше. Щоб зберегти цю фракцію в парламенті, ми пішли на створення партії під назвою "Партія демократичного відродження України".

Сьогодні, я думаю, це була помилка, тому що то був один з чинників, які сприяли розвитку соціал-демократії в деяких інших пострадянських чи посткомуністичних країнах. Все-таки була певна частина активних діячів, які абсолютно не сприймали вже того диктаторського, авторитарного, недемократичного режиму, який склався в партії, і хотіли створити справді щось демократичне. Але цього не сталося. Ще однією необхідною передумовою формування соціал-демократичного напряму, і не тільки, а й ліберально-демократичного чи християнсько-демократичного, будь-якого напряму є політичне профілювання суспільства. Адже пересічний виборець не бачить різниці між платформами, я думаю, що і люди з вищою освітою також часто не розуміють, чим різняться ті партії, які пропонують себе перед виборами.

Безумовно, якщо немає певних ідей і об'єднання людей навколо цих ідей у широких верствах, то залишається тільки сподіватися на те, що еліта щось вирішить. Ось еліта там почубиться і якось усе вирішить... Пробачте, це може бути, але це не єдиний можливий варіант розвитку. Якщо ті, хто займається професійно суспільствознавством - соціологи, політологи, економісти, юристи й інші, зможуть чіткіше окреслити свої пропозиції, свої підходи, свої ідеї стосовно подальшого руху, подальших перетворень в Україні, то осередки на місцях змусять цих "гетьманчиків", які чубляться за булаву, все-таки об'єднатися на певних позиціях.

Такі процеси структуризації, як відомо, відбувалися в різних країнах. На мій погляд, можна виділити чотири передумови, перша з яких - це стан настроїв і думок дорослого населення України, її громадян. Про неї я скажу пізніше, звернувшись до даних проведених нами досліджень.

Друга дуже важлива передумова - це достатньо зрозуміла для електорату пропозиція відповідних цінностей і норм з боку певних політичних організацій, тобто політичне профілювання громадської думки.

Третій, дуже важливий чинник, - це поширення серед прихильників певного політичного напряму таких особистісних характеристик, які необхідні для об'єднання в організацію, здатну формувати на основі відповідних цінностей і норм реалістичні програми дій, і яка здатна доносити свої ідеї і проекти до потенційного електорату. Це - окрема проблема дослідження, я думаю, вона перебуває на стику політичної соціології і власне політології, тому що йдеться вже про конкретні політичні організації.

Четверта передумова - це наявність у середовищі політичних організацій достатньої кількості осіб з організаційними здібностями, включаючи здатність до добровільного об'єднання з тими, хто користується найширшою підтримкою в організації і в суспільстві, і, можливо, буде обраний її керівником. Ця здатність найменше виявляється у політичному житті наших партій, і я думаю, що однією з причин цього є великий рівень недовіри в суспільстві, в тому числі недовіри до професіоналів, зокрема до опитувань соціологів, яких звинувачують у тому, що вони "комусь запродалися", "на когось працюють" і таке інше.

Як результат - створюється "канівська четвірка", при цьому абсолютно не враховуються дослідження соціологічних організацій, які мають високу репутацію, а робляться посилення на абсолютно анонімні дані, невідомо яких людей, і ці люди змогли всіх переконати, що таке об'єднання дозволить обрати президента вже в першому турі виборів.

Отже, ігнорування громадської думки й оце ставлення до людей як до бидла, яке можна переконати сьогодні в одному, а

завтра в іншому, змусити підтримати сьогодні одне, а завтра інше, - саме воно підтримує цей амбіційний підхід до визначення себе як лідера.. Коли проаналізувати всі думки і подивитися, як розподіляється спектр орієнтації виборців, можна простежити наявність чіткої лінії, колективної думки. За своїми орієнтаціями ті, хто йдуть, наприклад, за Симоненком на виборах, справді, і в соціально-економічному і в національно-політичному плані мають найлівіші погляди, і навпаки, ті, хто йдуть за Удовенком і за Костенком, - праві погляди тощо.

Якщо ви будете діаграмами розподілу орієнтацій електоратів і різних партій на парламентських виборах чи різних кандидатів на президентських виборах, то ви приходите до висновку, що існує ще частина нерівного електорату, але це не більшість, це певна частина від чверті до третини. Чи йде вона на вибори? У переважній більшості - ні. Тобто орієнтації населення формуються як дуже інерційна система. Вони не змінюються безпосередньо! Хоч, безумовно, є фактори сильного впливу, як той же ГКЧП. Дослідження, проведені навесні 1991 р., а потім безпосередньо під час цього путчу і після нього, засвідчили дуже великі зміни настроїв людей. Ті процеси, що відбулися тоді в суспільстві, значно змінили громадську думку.

Хоч, безумовно, вплив тут мали і засоби масової інформації, вони завжди впливають, але якою мірою і наскільки вони впливають, як вони можуть зомбувати громадську думку, - це питання непросте і його треба обговорювати з точки зору не тільки інтуїтивного бачення, а й на основі емпіричних досліджень:

З цього погляду у соціал-демократії є електорат, певна частина електорату і навіть більша, ніж у комуністів. Так, скажімо, за даними досліджень з питання про приватну власність тих, хто хотів би повернутися до старих форм власності і управління економікою, таких людей у нас уже небагато. Десять близько 30 відсотків вважає, що необхідне поєднання державного регулювання економічними процесами з приватним сектором і приватним підприємництвом. Більшість це вже розуміє. Недавнє опитування показало, що навіть приватна власність на землю, про яку стільки говорять у зв'язку з указом Президента, підтримується. Тобто повністю згодні з тим, що вона необхідна, трохи більше 60 відсотків, і ще понад 10 відсотків склияються до того, щоб її підтримати.

А найбільша проблема, яка, мені здається, стоїть і перед соціал-демократією, і перед іншими демократами, - це неоднорідний територіальний розподіл національно-політичних орієнтацій. Скажімо, думку про те, що для демократичного суспільства необхідно мати можливість об'єднуватися в політичні партії, які конкурують на виборах, підтримують приблизно 27 відсотків на Заході і 17 - на Сході, а якщо говорити про соціально-економічні

орієнтації, то тут перепад 37 на 27 відсотків респондентів. Що стосується приватної власності як складника економіки, то ці перепади не такі різкі. Як і меншими за 8 років стали відмінності щодо розуміння того, що Україна має бути незалежною державою.

Але коли з'являються якісь нові чинники, як, наприклад, союз Росії і Білорусі, тоді знову виявляються значні розбіжності. Наприклад, тих, хто повністю проти такого союзу, у Західній Україні понад 60 відсотків, а в Східній Україні - тільки 11.

Те саме стосується і національно-культурних та національно-релігійних проблем. Але час мій закінчився, тому я хочу звернути вашу увагу на необхідність вироблення такої соціал-демократичної національної ідеї, яка б мала підтримку в усіх регіонах.

ОЛЕКСАНДР ПАСХАВЕР (*Президент Центру економічного розвитку, позаштатний радник Президента України з питань економічної реформи*)

Я не политик и вряд ли им буду когда-либо. Я экономист, и притом скорее правого толка, чем левого. И все же я здесь, потому что некоторые обстоятельства, связанные с реформами в Украине, с движением в Украине к новому социально-экономическому укладу, которых придерживаются правые, в равной мере близки и социал-демократам. И в этом смысле мне кажется, что пришло время социал-демократов, потому что все те, кто хотят реализовать некую историческую тенденцию в Украине - им все равно придется заниматься социальными аспектами общества. Уделить такое внимание социальным вопросам меня побудила некая объективная реальность, которая здесь изображалась как катастрофическая. Я еще скажу о своем отношении к катастрофизму, но так или иначе существует крайне противоречивое социально-экономическое состояние, в котором незаметные позитивные тенденции совмещаются с весьма заметными негативными тенденциями, и необходимо разобраться в объективных и субъективных факторах того, что происходит.

Первый фактор - это искусственность наших реформ. Когда реформы являются результатом естественного развития общества и когда общество подготовлено к какому-то скачку, они с самого начала дают положительный результат, и в истории несть числа таким реформам. И довольно необычно то уникальное состояние, когда мирным путем происходит поворот "все кругом" в социально-экономическом укладе общества. То есть наше общество в социальном отношении не готово к экономическим реформам, которые мы вынуждены навязать обществу. Навязать некий уклад, который в западном обществе вырос из естественного развития и

характеризуется тысячами очень тонких связей между членами общества, прежде всего связей социально-психологических. Эта искусственность реформ и дает нам те результаты, которые мы все наблюдаем.

Второе - и это тоже совершенно объективный фактор - непрофессионализм тех, кто эти реформы осуществляет. Я бы сказал - тотальный непрофессионализм, потому что в отличие, скажем, от колониальной какой-нибудь африканской страны, где верхушка имеет западное образование, Украина не имеет хотя бы очень тонкого слоя элиты, которая, будучи профессионально образованной, имела бы систему мыслей, необходимую для внедрения нового уклада. Соответственно она не подготовлена психологически к тем переменам, которыми она руководит.

Третий фактор заключается в том, что общество в социальном и социально-психологическом отношении меняется значительно медленнее, чем это необходимо для экономических реформ. Иначе говоря, мы имеем некие институции, которые не просто чужды обществу - оно не привыкло к ним - некие институции, которые оно адаптирует, воспринимает и использует с помощью совершенно иных стереотипов. Это ситуация, которую можно иллюстрировать басней Крылова "Мартышка и очки": есть очки, но как их использовать - общество еще не знает, не научено. Опять же этот фактор тоже совершенно объективен. Это ситуация, которой мы, на мой взгляд, не можем избежать. Но является ли она катастрофой? Мне кажется, что нет. Просто это то, что мы называем переходным периодом, и в рамках этого периода и происходит все то, что может нам не нравиться. Но если мы не прогнозируем этих изменений, если мы не можем их оценить как объективные - тем хуже для нашей профессиональной квалификации.

Или возьмем такой факт, как упоминавшаяся здесь власть олигархов. А не является ли это объективным периодом при таком противоречивом развитии общества, когда наиболее активные люди при бесконтрольности неактивной массы захватывают экономическую власть? А как иначе они должны действовать? Хорошо это или плохо? Мы можем сказать, что это "хорошо" или "плохо", но мы должны осознать, что это объективный фактор. Прежде всего в связи с тем, что социальные изменения в обществе не могут проходить быстро, в отличие от экономических, например. Возникает проблема, которая, как мне кажется, приближает час социал-демократии в нашей стране. Эта проблема связана с тем, что мы должны значительно больше внимания уделить людям, являющимся двигателем экономического развития и двигателем изменений в нашем обществе. Они придут к такому выводу: для того чтобы это общество существовало в целом, а не развалилось, нужно принципиально изменить отношение к социальным реформам, к

взгляду на реформы как на чисто экономический или чисто политический процесс. И не только изменить взгляды, но и выделить соответствующие деньги для осуществления этих реформ.

Парадокс заключается в том, что посмотрев на 9 лет нашего развития, мы увидим наличие целого ряда формальных экономических реформ, связанных с либерализацией цен, с приватизацией, с целым рядом институций по развитию капитала. Как развивается капитал - это другой вопрос, но вы посмотрите, сколько за 9 лет принято действительно фундаментальных законов, связанных с отношениями собственности.

Вот здесь говорилось о том, что в сущности ничего не поменялось в сравнении с советской властью. На мой взгляд, как экономиста, - поменялось принципиально. Скорее всего только политик, не экономист, может сказать, что отношения собственности при советской власти и отношения собственности сейчас - это одно и то же.

Сейчас существует, хотя и несовершенная, частная собственность, и олигарх - это частный собственник, а не человек, который от имени государства, злоупотребляя или не злоупотребляя, владеет тем или иным имуществом. Интересно, что основная масса проблем в законодательстве связана с уточнением целого ряда понятий в рамках фундаментального права собственности.

Издаются десятки законов, которые делают это понятие более четким. При советской власти - ведь мы не можем говорить о том, что советские юристы были неквалифицированы, - тем не менее отношения собственности были неопределенными, т.е. никогда невозможно было понять, кто собственник, кто представляет права собственника, кто ответственен за капитал. Невозможно было понять, кто конкретно является собственником завода и какая юридическая форма связана с той или иной собственностью.

Такое, например, понятие, как "полное хозяйственное ведение" - это, так сказать, абсолютное изобретение советской власти, за которым ничего не стоит. Оно является синонимом безответственности в отношении собственности, капитала, а сейчас идет невероятно трудный, я бы сказал, трагически трудный процесс уточнения, спецификации, прояснения того, что называется правом собственности. То, что столетиями отрабатывалось в западном обществе, сейчас мы должны доделывать во главе с неквалифицированной элитой.

Кстати говоря, очень многое уже сделано. Легче всего сказать, что суды продажны, а я могу сказать, что за эти 10 лет арбитражные суды стали более независимыми, чем раньше. Конечно, в критических случаях они подавляются властью, но в сотнях решений они действуют так, как они не могли бы действовать при

советской власти. Они исходят из права, а не из ощущения, что “государство всегда право”.

Например, если вы возьмете динамику решений судов, связанных с конфликтами “предприниматель - налоговая инспекция”, то увидите, что с каждым годом число предпринимателей, которые выигрывают у налоговой инспекции, растет. То есть идет какой-то очень тяжелый, но вполне уловимый, направленный процесс. Но в рамках этого процесса, я еще раз повторю, возникает объективная необходимость того, чтобы он, этот процесс, не останавливался, дабы государство не развалилось, и элита это осознает, даже та, которая руководит социальными реформами.

Это прежде всего касается реформ пенсионного и социального обеспечения, здравоохранения и образования. Без этих реформ наши дальнейшие трансформации могут просто остановиться. И здесь социал-демократии наработан большой интеллектуальный капитал в плане проведения реформ.

На каком-то очень примитивном уровне мы можем сказать: это социал-демократическое, а это правое, но на самом деле, когда мы переходим к конкретным вещам, это очень сложно определить. Представьте себе, что у нас есть какая-то социал-демократическая партия, которая приходит к власти: какую технологию она должна взять на вооружение - не идеологию, а технологию?

Я приведу примеры для того, чтобы было понятно, какие проблемы могут возникнуть. Какую модель борьбы с безработицей нам взять? Ту, при которой мы против безработицы, но за низкую заработную плату, за длительную, очень небольшую помощь безработным или наоборот: высокая заработка плата, низкий уровень безработицы, кратковременная помощь безработным, но на высоком уровне. Вот вам две модели - американская модель и европейская модель. То есть у нас возникнет целый ряд проблем, которые выходят за рамки лозунгов. Все эти проблемы вписываются в идеологию сильной социальной политики, однако нам придется их привязывать к украинским реалиям. И поэтому я, как экономист, могу сказать: поскольку общество уже близко к тому, чтобы начать эти реформы, социал-демократия очень скоро столкнется с тем, что ей придется переходить от лозунгов к конкретным моделям, которые далеко не однозначны по своим последствиям, хотя и находятся в русле определенной идеологии. Я призываю всех сидящих здесь быть заранее готовыми к этому.

Недавно мы с одним из белорусских оппозиционеров обсуждали вопрос о том, повезло ли им с Лукашенко. Так вот он сказал: “На вас свалилась необходимость осуществить определенную политику без какого-то длительного периода, дающего возможность сформировать некую стратегию своего развития. Элита смогла бы

сформировать стратегию, выработать модели развития государства, подготовить людей, и, прийдя к власти, вы были бы уже готовы к этой позиции. Так произошло в Польше, где за 10 лет прокоммунистического режима оппозиция сумела сформироваться как интеллектуальное движение и выработать свой курс. В Украине такого не было. В Белоруссии сейчас именно такой период, поэтому, когда мы придем к власти, то мы будем скорее развиваться по польскому пути, чем по вашему”.

ВОЛОДИМИР КІЗІМА (*Секретар Політради Соціалістичної партії України, доктор філософських наук, професор*)

Кто будет объединяться, кто за нами стоит? Если основатели “Демплатформы в КПУ” и основатель “Марксистской платформы в КПУ” сидят за одним столом и ищут точки соприкосновения, и не просто точки соприкосновения, а в чем-то, как я думаю, имеют общие представления о путях развития Украины, то это не безнадежная задача, и она, по-видимому, так или иначе будет решаться. Но все-таки надо в ней разобраться поподробнее. Я не буду здесь сопоставлять и прикладывать мерки Европы к нам. Сначала нам нужно разобраться, что здесь происходит, а потом уже делать какие-то выводы.

Я думаю, что по крайней мере два момента можно выделить, говоря о левоцентризме. Обычно по каким критериям относят человека к левому центру? Первое: он избегает крайностей, как левых, так и правых, выступает за многообразие форм собственности, за социальную защищенность, за национальную независимость и т.д. Вот такой набор существует, и сейчас у нас левоцентристское движение на таком уровне, на мой взгляд, и воспринимается, потому что таких людей много. Но где они, когда нужно проголосовать, когда нужно сказать свое слово. По-моему, у Валерия Хмелько есть цифра 40%, если я не ошибаюсь, левоцентристски настроенного избирателя. Но где этот избиратель? Значит, такой психологический подход, видимо, недостаточен. К сожалению, сейчас у нас левоцентристского движения в Украине еще нет, его надо еще формировать.

Второй подход более фундаментальный, академический: левоцентристское движение - это движение, которое призывает двигаться к демократическому социализму. Это уже более-менее какая-то определенность, но возникает проблема - а что такое демократический социализм? Я не буду здесь останавливаться на той длительной дискуссии, которая у нас в стране и в России проходила о том, что такое социализм вообще, в том числе и демократический социализм - чем он отличается от прежнего социализма. Четко

выявились две позиции: одна - формационный подход, к которому мы привыкли, вторая - западноевропейская позиция. Это ценностный подход. То есть демократический социализм - это общество, в котором превалируют такие ценности, как свобода, социальная справедливость, солидарность. Можно добавлять и другие, но это основные ценности.

Но мне кажется, и это чувствуется сейчас в нашей партии, что чего-то недостает. Нужно, чтобы левоцентризм был более направленным, более целеустремленным движением. Движением, из которого автоматически вытекало бы и понимание справедливости, и всех других категорий. С этим мы столкнулись в своей практической деятельности, когда встал вопрос о самоопределении партии. Когда мы появились в 1991 г., такой проблемы не было, у нас программа была достаточно расплывчатой в этом плане. Не было еще других левых партий. Когда появилась компартия, а потом и много других партий, эта проблема обострилась. Ссылаясь на одни только ценности уже недостаточно. Поэтому сейчас очень актуальна проблема новой редакции программы. Она будет рассматриваться на VIII съезде партии в мае, и это центральный вопрос съезда, по крайней мере так это планируется.

Уже сейчас ведутся споры по поводу такого развития событий, когда выделяется группа, ближе стоящая к коммунистической платформе, и группа, тяготеющая к социал-демократии. Группа социалистов во главе с Иваном Чижом и еще несколько человек ведут активную работу в этом плане, так или иначе расшатывая партию. С другой стороны, ну хорошо, примет съезд социал-демократическую программу, значит, партия пойдет по социал-демократическому пути. Я думаю, что такое развитие событий в общем-то нежелательно, и в одном, и в другом случае партия идет не то чтобы к расколу, а к утрате той внутренней пружины, той внутренней идеи, ради которой она формировалась.

Поэтому, я думаю, есть другой вариант, по крайней мере начало ему положено. Я говорил о новой редакции программы, о созданном уже проекте, вот он у меня сегодня есть для обсуждения. Это более конкретный проект, хотя поэтому и подвержен более серьезной и основательной критике. Он, безусловно, вызовет дополнительную дискуссию в партии. Основная его идея такова, что демократический социализм - это общество, в котором устранена ведущая роль отношений наемного труда. Это фундаментальная, лежащая в основе всего социалистического движения идея.

Речь не о том, что мы должны что-то улучшать, о чем-то заботиться, где-то там проводить реформы и т.д. Важно выяснить другое: или это демократический социализм, или это только вращение по кругу в каком-то другом обществе. Так вот сейчас объективные условия, в том числе и международное положение, и

мировая экономика, интеграция и глобализация всех процессов подвели к кризису наемной системы отношений. Если сказать в двух словах, то в отношениях "работодатель - наемный работник" с самого начала заложена несправедливость, противоречие. Оно вырастает потом до неимоверных размеров, потому что между субъектом труда и субъектом управления, а это разные субъекты, возникает большой промежуточный слой, как правило, криминального характера. Сейчас мы в Украине это отчетливо видим.

Поэтому борьба против господства наемной системы отношений начинает приобретать характер борьбы за выживание не только отдельного государства, но в конечном итоге и всей цивилизации. Наемный труд должен уступить место свободному труду, который так или иначе связан с развитием разных форм самоуправления. Вот отсюда и вытекает понимание конкретно и свободы, и справедливости, и солидарности и т.д. Соответственно левоцентристский электорат – это, прежде всего, наемные работники. Не только рабочие, не только крестьяне, но и вся интеллигенция – это основная масса населения, по сути. Это представители мелкого и среднего бизнеса, которые близки к этой ситуации. С этой точки зрения левоцентризм – это то направление или то политическое движение, которое находится в эпицентре общедемократического движения по решению важных задач развития общества.

В этом плане КПУ, с моей точки зрения, не может входить в левоцентристское движение, потому что при всей внешней радикальности коммунистов они не ставят вопрос об устранении наемных отношений. Но и в документах социал-демократов, декларации Социнтерна, в последней Парижской декларации нет того, что нужно устранять наемные отношения, потому что они сейчас стали камнем преткновения в решении всех этих проблем. В этом плане, как ни странно, социал-демократы и коммунисты близки.

Что касается вообще роли Коммунистической партии Украины на данном этапе, то, на мой взгляд, она проявилась совершенно отчетливо. При всей неустойчивости правящего режима сейчас он обеспечивает себе более-менее спосное существование за счет создания двухполюсной схемы "власть - компартия". Компартия – это оппозиционная сила, которая постоянно борется с властью и которая никогда ее победить не сможет. И похоже, что компартию такая роль устраивает на данном этапе.

Завершая свое выступление, я хотел бы сказать, что для самоопределения левоцентризма, я думаю, журнал был бы очень полезен в условиях Украины. Он бы смог объединить представителей разных, но близких, по сути, направлений. И еще относительно высказанных здесь замечаний по поводу соцпартии. Да, мы

говорили, что у нас была самая сильная команда во время выборов среди оппозиционных сил, и это оценка не наша, это оценка экспертов администрации Президента. Это действительно так, мы это видели по результатам и по характеру работы. Что касается того, что мы якобы попросили несколько областей в наше ведение, там где Мороз набрал максимальное число голосов, то к этому нельзя относиться серьезно, это просто был жест. Мороз прекрасно понимал, что ему этих областей никто не даст. По поводу непоследовательности Александра Александровича, я вам скажу, что это не Александр Александрович, это левоцентризм у нас такой, это состояние левоцентризма у нас такое. Поэтому это беда не его, а всего левоцентризма, поэтому мы и должны преодолевать эту проблему, в том числе и через издание общего журнала.

ЄВГЕН ПАТРАКЕЄВ (Співголова Ради Соціал-демократичної партії України)

Якщо говорити про світовий досвід, то важливим є приклад Росії, де соціал-демократи, що йшли 15 номером, набрали на останніх виборах до парламенту менше 0,1% голосів. Між іншим, і Соціалістична партія Росії набрала трохи більше 0,2% голосів. Це є показником впливу соціал-демократичного руху на посттоталітарне радянське суспільство. Тобто можна говорити, що в суспільстві як такому не сформувалася та соціальна верства, яка однозначно орієнтується на соціал-демократію.

Історія соціал-демократії в незалежній Україні починається 1990 р. із з'їзду Об'єднаної соціал-демократичної партії України, яка на тому ж з'їзді розкололася. Значною мірою через ту дискусію, яку має сьогодні в своїх лавах Соціалістична партія. Важливо відзначити, що соціал-демократія в Україні з самого початку мала дискусію і про демократичний соціалізм (яка тривала на з'їзді), і про вірність марксизму. Після з'їзду вона дуже швидко минула, і практично соціал-демократичний рух розвивається на наслідуванні ідей західної, європейської соціал-демократії. Звичайно, тут більше риторики, бо на Заході соціал-демократичний рух фактично орієнтується на середній прошарок суспільства, на твердість, яка більш-менш інтелектуально сформована, має політичну свідомість і розуміє свої економічні інтереси.

Звісно, в Україні такої верстви і сьогодні немає. Більше того, давайте глянемо, на якому політичному ґрунті розвивається взагалі політичне життя в Україні. Наш народ може записуватися в одну партію... партію виживання. Такою є українська ментальність, спадкова національна традиція виживання і пристосування до тих умов, в яких люди живуть. На жаль, у політичному плані - це

традиція холопства, традиція рабства, кріпацького права. Сьогодні ми або холопи, або діти холопів, або внуки холопів. Те покоління, яке вирошло, воно все одно успадковує холопську вдачу. На жаль, воно не здатне реалізувати себе політично, тому що скоріше боїться, ніж спирається на якісь внутрішні цінності, такі як свобода, честь - ідеали, за які ці люди готові були б пожертвувати найдорожчим. Їхні ідеали - це виживання своїх рідних, своїх близьких, свого оточення, зрештою "своїх людей". Це і є партія виживання, партія пристосування.

Тому будь-яке політичне насіння, що потрапляє в цей ґрунт, не буде давати більш-менш нормальних сходів. Через це сьогодні соціал-демократи мали б працювати над культивуванням цього ґрунту, тоді почне формуватися покоління нових людей з новою ментальністю.

Соціал-демократія сьогодні в Україні така сама "притча во язищах" як демократичний соціалізм на Заході років десять тому. Сьогодні вже говорити про соціал-демократію важко, бо це таке саме багатопланове поняття, як і все наше суспільство. Тут є і олігархічна соціал-демократія Медведчука - Суркіса, і авторитарна соціал-демократія Пересунька і та, яка йде за Буздуганом, і Соціал-демократична партія, яка невпливова, малочисленна і так само не має реального впливу.

Що ж можна планувати? Я зішлюся на останнє рішення нашої партії, яке ініціювало ідею лівоцентристської коаліції. Звичайно, цей процес складний, сьогодні кожен може назвати себе лівоцентристом, і все одній ніякої домовленості не буде. Тому ми повинні почати з круглого столу політичних партій, створення певної інформаційної мережі. Я думаю, журнал, про який тут говорили, якраз був би тим підґрунтям, на якому могла б існувати така ідея. Слід також розвивати тісніше співробітництво соціал-демократів - не на партійній, а на особистісній основі. Найкращою формою неформального громадського руху мало б бути створення асоціацій, проведення "круглих столів", конференцій з проблемних питань, які допомогли б соціал-демократії визначити своє обличчя, створити необхідний інтелектуальний потенціал.

АНТОН ФІНЬКО (Інститут філософії НАН України)

Я хотів би підтримати висловлену професором Гаранем думку щодо можливості формування, по-перше, позапартійного журналу, а по-друге, створення якогось міжпартійного об'єднання соціал-демократів. Проблема полягає в тому, що сьогодні в Україні соціал-демократичної партії де-факто не існує, а ті що є, соціал-демократичні лише за назвою. У більшості з існуючих партій

демократичного і лівого спрямування є люди близькі за своїми поглядами до соціал-демократії. Ми маємо відкинути, паренгті, той романтизм, який був нам притаманний після 1985 р., коли здавалося, що варто лише позбавитись тоталітарної комуністичної ідеології, як одразу наше життя піде на краще.

Одним з головних недоліків тієї моделі, яка в нас існує, - це відсутність незалежних профспілок на кшталт польської "Солідарності" і незалежної церкви, типу Литовської або Польської католицької церков. Ощи два головних чинники і спричинили, на мій погляд, ту ситуацію, коли ми не можемо створити потужної соціал-демократичної партії, а можемо лише сформувати міжпартійний клуб або заснувати теоретичний журнал.

ІЛЬКО КУЧЕРІВ (*Директор Фонду "Демократичні ініціативи", випускник програми Інституту Кеннана*)

Мені також дуже цікаво бути присутнім на цій дискусії стосовно майбутнього соціал-демократії, тому що я є член Народного Руху України з десятилітнім стажем, і бачу, що є дуже багато спільніх проблем у політичному житті соціал-демократів і християнських демократів. Очевидно, це проблеми держави і політичної структуризації суспільства, і я думаю, що після цих виборів настане новий етап, надзвичайно важливий для України, коли Україна повинна остаточно визначитися з тим, куди вона йде і що ми будемо будувати. Чи ми йдемо в Європу, чи в Євразію, якою буде скіфомічна система, яка буде ситуація з правами людини тощо.

Та стратегія розвитку держави, яка була закладена за Президента Кучми, я думаю, вже вичерпалася. Історія розсудить - була вона доброю чи поганою. У нас немає таких конфліктів, як у сусідів, але немає і відчутних змін на краще. Всі, хто були при владі і виховані за брежnevських часів, так при владі і залишилися. Вони належать до різних партій, багато хто займається бізнесом, але вони всі залишилися при владі, здатні до самовідтворення і виховують у такому ж дусі молоде покоління. Я думаю, це дуже велика проблема, адже у нас фактично не відбулося ротації еліти.

У день виборів Фонд "Демократичні ініціативи", Київський міжнародний інститут соціології, фірма "Соціс" провели три паралельних опитування серед виборців, результати яких були оприлюднені в засобах масової інформації. Ці дані засвідчили політичну структуризацію суспільства, чіткіше виявили позиції електорату. Виявилося, наприклад, що 43 відсотків завжди знали за кого голосувати і 16 відсотків визначилися більше ніж за 3 місяці до виборів.

Цікавими були і відновіді на запитання: "За кого ви проголосували в 1-му турі?", "За кого ви голосували на виборах у парламент?" Зокрема, з тих, хто голосував 1998 р. за комуністів, 13 відсотків проголосували за Кучму, а з тих, хто голосував за блок соціалістичної і селянської партії, 25 відсотків проголосували за Кучму, 14 відсотків проголосували за Симоненка і 36 відсотків - за Мороза. У другому турі ще цікавіше. З тих, хто у першому турі голосував за Мороза, тепер проголосували так: 29 відсотків - за Кучму, 59 - за Симоненка. З тих, хто голосував за Вітренко, 35 відсотків проголосували за Кучму і 55 за Симоненка. Отже, ці цифри дозволяють політікам більше дізнатися про свій електорат. Адже для багатьох кандидатів стало несподіванко те, що вони отримали менше голосів, ніж очікували.

Я думаю, що наші українські політики часто недооцінюють громадську думку. Декому з кандидатів у президенти здається, що голоси електорату - це такий чемодан з бюлетенями, який можна комусь передати. Думаю, що громадську думку треба поважати, і якщо людина реально займається політикою, вона повинна її розуміти.

ОЛЕНА ЛАЗОРЕНКО (Доктор філософських наук, професор, випускник програми Інституту Кеннана)

По-перше, на мій погляд, відбувся злам антагоністичного змісту осі "демократичні" та "антидемократичні сили" у політичному просторі України. Річ у тім, що відбулася дифузія' попередніх ідеологічних кліше, які існували останні кілька років, і сьогодні у чистому вигляді майже неможливо зустріти на активному політичному полі ані комуністів, ані демократів. Ліві багато в юному зреクリся традиційної риторики і в цілому перестали лякати населення поверненням до черг і символіки тоталітаризму. Демократи також значною мірою дистанціювалися від демократичних уподобань.

По-друге, нові лінії розмежування політичних сил пролягають не за ідейними пріоритетами. Жодна з існуючих політичних сил не представила сьогодні такої програми наступних суспільних перетворень, в якій вона не лише б декларувала свої інтереси, але й сформулювала нові завдання, які б мали мобілізуючий вплив на значні верстви населення.

По-третє, у зв'язку з кризою ідеології партійного будівництва досить чітко виявляється нова тенденція електоральної поведінки. Якщо у попередні роки першочергова увага приділялася здатності партій через механізм політичної мобілізації організовувати свій електорат, то тепер базовими можуть бути різні чинники, в тому числі неполітичні, скажімо, суто лідерські або особисті якості.

претендента. Отже, конфігурація електоральних переваг сьогодні базується на принципово інших засадах.

Нарешті, сили, які діють у політичному просторі України, досить чітко розділяються за критерієм позитивного або негативного ставлення до діючої влади. Сьогодні, якщо йдеться про майбутнє, слід починати з партійного будівництва. Для України прийнятним, на мою думку, є той варіант, коли в рамках певного політичного режиму діють дві основні політичні сили. Що стосується того політичного режиму, який є у нас в країні, то я вважаю, що ми зробили величезний крок від диктатури, від тоталітаризму до ліберально-демократичної форми правління через одну з форм автотітарного політичного режиму. І це дуже важливий крок, а ось яким буде наступний - тут є кілька моделей і є проблеми для дискусій.

МИКОЛА ДАНИЛЬЧУК (*Голова Житомирської організації СДПУ*)

Необхідний тісніший зв'язок, а для цього справді потрібен журнал. Оскільки ми формуємо електорат у регіонах, ми повинні спиратися на певну ідеологічну основу, яку мають виробити присутні тут шановні професори, які вже давно займаються питаннями соціал-демократії. Тоді, справді, на якомусь етапі ми перейдемо до об'єднання навколо соціал-демократичної ідеї, на яку орієнтується дуже багато людей, інтелігенції, інших верств суспільства. Тому хотілося б, щоб сьогоднішня наша розмова мала перспективний характер і ми отримали практичні наслідки. Добре було б найближчим часом отримати інформацію щодо цих виступів. Зі свого боку, ми готові забезпечити свої аудиторії для проведення таких конференцій у тому ж Житомирі, щоб ми могли ширше інформувати людей про процеси, які вкрай важливі для нашого суспільства.

ОЛЕКСАНДР ДЕМ'ЯНЧУК (*Докторант кафедри політології НаУКМА, випускник програми Інституту Кеннана*)

Проблема, на яку б я хотів звернути увагу, і з якою уже, мабуть, стикаються і наша соціал-демократія, і ліві сили, і праві сили - це те, що в усьому світі називають "глобалізацією". У нас чомусь звертають увагу лише на економічну глобалізацію, забуваючи про глобалізацію політичну і соціальну. Одним із прикладів політичної глобалізації було втручання в політичні процеси в Косово, а приклад соціальної глобалізації - це неймовірна інтенсифікація міграційного руху робочої сили у світі між державами. Тут, власне, є дві полярні позиції щодо реагування держави на процеси глобалізації.

Одна позиція демонструється Росією, Іраком, певною мірою Китаєм, деякими іншими державами, коли фактично держава обмежує проникнення процесів глобалізації на свою територію. У Росії це сталося тому, що там швидко сформувався клас енергетичних та інформаційних олігархів. І, скажімо, є приклади інших держав, які створили режим найбільшого сприяння процесам глобалізації на своїй території. Україна не пішла російським шляхом, у нас немає такого чітко визначеного класу олігархів, які активно пручалися б проникненню іноземного капіталу. Навпаки, ми відкриваємо свої кордони, свою економіку, свою політику назустріч західній, демократичній ідеології, а це означає, що, хочемо ми цього чи ні, але поступово демократичні цінності імпортуються в нашу державу.

Стрімко наростає й інтелектуалізація трудової діяльності. Я беру участь в обговоренні закону про вищу освіту і в обговоренні майбутньої структури Міністерства освіти й науки, і мушу сказати, що обнадійливі, позитивні зрушения спостерігаються як у проекті нашого майбутнього інтелектуального законодавства, так і в настроях тих людей, які причетні до цього. Тобто поступово освіта може стати одним із чинників поширення соціал-демократичної ідеології в суспільстві, і на це партії мають звернути найпильнішу увагу.